

Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma

Pınar Melis Yelsalı Parmaksız

Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-7659-4077>

melispy@gmail.com

Öz

Tarih boyunca disiplinler sınırların içinde ve ötesinde belleğin nasıl kavramsallaştırıldığı, mekânsal göndermelerin niteliğini de belirler. Aynı zamanda söz konusu mekânsal göndermeler belirli dünya görüşleri ve toplumsal yapıları yansıtan tarihsel temsiller sunar. Belleğin mekâna yönelik kuramsal olduğu kadar ampirik çalışmalara ve hatta mekâna yönelik çeşitli (politik, estetik vb.) müdahalelere dayanak olarak görülməsi, bellek ve mekân arasındaki, özellikle toplumsal düşünce tarihi içinde gerçekleşen ve bugün bellek çalışmaları alanındaki temel anlayışları oluşturan ilişkinin değişen boyutlarını hesaba katmayı gerektirir. Bu çerçevede, metaforik bir *topos* (yer) olarak bellek yaklaşımından, analitik bir kavram olarak bellek yaklaşımına yönelen düşünce çizgisi takip edilerek günümüzde bellek ve mekân arasındaki ilişki, bellek çalışmalarının sağladığı güncel kavramlaştırma olanakları açısından tartışılmaktadır. Eleştirel Kent Çalışmaları alanının önemli bir kavramı olan "Kent Hakkı", bellek çalışmaları alanının kavramsal araçlarından yararlanarak oluşturulan bellek hakkı kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Bu makalenin amacı, bellek ve mekân arasındaki kavramsal ilişkinin temel uğrakları üzerinden ilerleyen düşünsel dönüşümü izleyerek böylesi bir kavramsallaştırmaya katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bellek, kent, bellek çalışmaları, kent çalışmaları, kent hakkı.

• • • • •

Makale geliş tarihi: 5.2.2019 ■ Makale kabul tarihi: 5.4.2019

<http://ilefdergisi.org>

ilef dergisi ■ © 2019 ■ 6(1) ■ bahar/spring: 7-26

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.574436

From Space of Memory to Memory of Space: A Conceptual Debate

Pınar Melis Yelsalı Parmaksız

Bahçeşehir University Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences

<https://orcid.org/0000-0001-7659-4077>

melispy@gmail.com

Abstract

How memory is conceptualized within and beyond the disciplinary boundaries throughout history determines the spatial references. At the same time, these spatial references provide the historical representations of particular social structures and accompanying worldviews. It is because memory is regarded as the foundation of both theoretical and empirical studies and diverse interventions into place (including political and aesthetic), it becomes necessary to consider the changing relation between memory and place which is transformed through the history of thought and reflected in the recent understandings within Memory Studies. In this framework, starting from the conceptualization of memory as based on a metaphoric *topos* (place) and following the line of thought through the conceptualization of memory as an analytical concept, the relation between memory and place is discussed also by means of considering the recent debates within the field of Memory Studies. "Right to the city" which is one of the significant concepts of Critical Urban Studies is related to the concept of Right to Memory which is introduced as based on the conceptual repertoire of Memory Studies. The aim of this article is to contribute to such conceptualization by following the transformation of related thought as based on major conceptual mainstays.

Keywords: Memory, city, memory studies, urban studies, right to the city

• • • • •

Received: 5.2.2019 ■ Accepted: 5.4.2019

<http://ilefdergisi.org>

ilef dergisi ■ © 2019 ■ 6(1) ■ bahar/spring: 7-26

Research Article ■ DOI: 10.24955/ilef.574436

Hatıralar nerede muhafaza edilir? Bu basit soruyu yanıtlamak belleğe dair metaforik ve analitik bir dizi açıklamayı beraberinde getirir. Bu açıklamaların tümü, fiziksel ya da muhayyel belirli bir mekân göndermesinden kaçamaz. Tarih boyunca disiplinler sınırların içinde ve ötesinde belleğin nasıl kavramsallaştırıldığı, mekânsal göndermelerin niteliğini de belirler. Aynı zamanda söz konusu mekânsal göndermeler farklı kavrayışların yansıttığı belirli dünya görüşleri ve toplumsal yapıları yansıtan tarihsel temsiller sunar. Belleği mekân aracılığıyla düşünme, çoğu zaman bir metafor olarak *topos* (yer) yoluyla kavramak anlamına gelmiştir. Bu tarz bir kavramsallaştırma, yerini zamanı sorunsallaştıran ve belleğe yönelik olarak toplumsal açıklamalara başvuran bir yaklaşıma bırakmışsa da bu bellek ve mekân arasındaki ilişkinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Aksine, eleştirel kent çalışmalarının da gösterdiği gibi bellek, kent mekânını tanımlamak, düzenlemek ve savunmak bakımından önemli bir kavramsal güce sahiptir. Öte yandan, belleğin mekâna yönelik kuramsal olduğu kadar ampirik çalışmaların ve hatta mekâna yönelik çeşitli (politik, estetik vb.) müdahalelerin de kimi zaman gerekçesi kimi zaman kavramsal temeli olarak görülmesi, bellek ve mekân arasındaki, özellikle toplumsal düşünce tarihi içinde gerçekleşen ve bugün bellek çalışmaları alanındaki temel anlayışları oluşturan ilişkinin değişen boyutlarını hesaba

katmayı gerektirir. Bu makalenin amacı bu kavramsal ilişkinin temel uğrakları üzerinden ilerleyen dönüşümü izleyerek böylesi bir kavramsallaştırmaya katkıda bulunmaktır.

Bellek ve Metaforik *Topos*

Belleğe dair metaforik açıklamalar antikiteye kadar geri giden zengin bir geleekten yansır. Platon hatırlama sorunsalını ele aldığı ünlü *Menon* diyalogunda, hatırlamayı bilgiye ulaşmanın bir yolu olarak görür. Platon *Menon*'da, bilginin apriori olarak ruhta örtük olarak bulunan kavram, düşünce ve ilkelerin hatırlanmasından ibaret olduğunu ileri sürer (Platon 2013). Bu, bilgi sorunsalı çerçevesinde dile getirilen, meşhur anımsama kuramıdır. Platon, *Theaitetos*'ta yine hatırlama sorunsalını bilgi sorunsalı çerçevesinde ele alır. Ancak bu kez zihinde hatıra izinin nasıl oluştuğuna yönelik oldukça somut bir metafora başvurur:

Şöyle bir varsayımda bulunalım. Musaların annesi Mnemosyne bize bir hediye vermiş olsun. Buna göre tabletler düşüncelerimize ya da algılarımıza yardımcı olsunlar. Yani gördüğümüz, duyduğumuz ya da düşündüğümüz şeyler arasından aklımızda kalmasını istediğimiz şeyleri sanki bir resimlermiş gibi bu tabletlerin üzerine işaretleyelim. İşaretili şeyler tabletin üzerinde kaldığı sürece onları hatırlarız, kalmadıkları zaman ise unuturuz (Platon 2014, 101).

Aristoteles de benzer bir biçimde ancak teleolojik bir yönelim içermemesi bakımından önemli ölçüde farklılaşan felsefesi çerçevesinde belleği oluşturanın, tıpkı mühür izine benzeyen izler gibi deneyim yoluyla oluşan hatıra izleri olduğunu, her deneyimin bellekte bir "imge", bir *eikon* bıraktığını düşünmüştü. Hatıra izinin fiziksel yapısı, dönemin fizik anlayışının temelini oluşturan ruh (*pneuma*) kavramıyla uyumluydu. Buna göre bellek izinin geçici istikameti kalpti; bellek izleri daha sonra *pneuma* tarafından beyne iletilir ve burada depolanırdı. Kalp, Yahudi geleneğinde de belleğin ikametgâhı idi. Esi Ahit'e göre tanrının emirleri de insanın günahları da kalbe demir kalemlemlerle uçla yazılırdı (Draaisma 2007, 48-49, 305). Bu inancın etimolojik izlerini takip etmek mümkündür. İngilizce'de ezberden söylemek anlamına gelen *by heart* böyle bir felsefi göndermeye dayanır. Daha sonraları beynin, özellikle de beynin arka kısmının belleğe ayrıldığı düşünülmeye başlandı. Bu metafor ortaçağa kadar uzun bir süre geçerli kabul edildikten sonra, yerini yine görece kalıcı bir metafora bıraktı. Bundan sonra 19. yüzyıla kadar belleğin bir balmumu tabaka olarak algılanışı bir *topos*'a (yer) dönüşmüş durumdaydı.

Bu metafora yaslanan en bilinen açıklama Freud'un 1925 tarihli "A Note upon the 'Mystic-Writing-Pad'" isimli makalesinde yer almaktadır. Belleğin işleyişini, bilinçaltının rolünü de göstererek açıklayan bu yazıda Freud, o sıralar piyasaya çıkan "Gizemli Yazı Tableti" (Wunderblock) denilen bir aletin analogik gücüne başvurmuştu. Bu alet üç katmandan oluşmaktaydı; en üstte üzerine yazı yazılan selüloit tabaka, altında yazılanları alt tabakaya aktaran balmumu kâğıt, en altta ise yazı izlerinin kalıcı olarak depolandığı balmumu tabaka yer alıyordu. Üstteki selüloit tabaka ve balmumu kâğıt kaldırıldığında yazı siliniyor, ancak en altta balmumu tabaka üzerindeki yazı izlerine bir şey olmuyordu. Bu örnekten yola çıkarak Freud zihnin algı, bilinç ve bilinçaltı düzeylerinde anıyı nasıl oluşturduğunu açıklamaktaydı. "Gizemli Yazı Tableti" yazı izlerini anılar olarak balmumu tabaka üzerinde saklamak bakımından sonsuz bir kapasiteye sahipti ve bu yönüyle zihinle karşılaştırılabilirdi. Ancak zihin, "Gizemli Yazı Tableti"nin yapamadığı bir şeyi başarıyordu: Yazı izlerini, yani algılama sonucu oluşan anıları geri çağırabiliyordu. Bu nedenle Freud'a göre insanın zihinsel kapasitesi ve işleyişi ile balmumu tabaka metaforu arasında paralellik kurulabilir olsa da bunun sınırları vardı (Freud 2007, 114-118).

19. yüzyıla gelene kadar belleği bir *topos* metaforu aracılığıyla açıklama girişimleri arasında en popüler olanlarından biri de belleğin depolama işlevi üzerinden ambar imgesiyle özdeşleştirilmesiydi. Augustinius bu metaforik *topos*u Platoncu bir yorumla kullanarak duyuların zihnimize, zihnimizde doğuştan var olan soyutlama ve kalıplar yoluyla girip, sınıflandırmalar biçiminde saklandığını düşünmüştür (Draaisma 2007, 53). Ortaçağ boyunca depo metaforu çeşitli imgelerle özdeşlik kurularak geçerliliğini korumuştur. Bunlardan biri de bilgilerin sınıflandırılarak saklandığı kitap-kütüphane imgesidir. Ortaçağın bilgeliği, geçmiş ve gelenekle değerlendirildiği için elle yazılan ve çoğaltılan kitap ayrıcalıklı bir nesne olarak görülmüştür. Matbaanın icadıyla kitabın gündelik yaşamın nesnelere dönüştürülmesi sonucunda kitabın metaforik gücü bir miktar değişime uğramıştır (Draaisma 2007, 56-65). Kitap, bir dış bellek olarak yani belleği (insanların hatırladıklarını) dışsallaştıran, bir araca (medya) aktaran bir işlevsellik kazanmıştır. Kitabın gündelik yaşamın bir parçası haline gelerek işlevsellik kazanması, kütüphane imgesini de güncel ve gündelik olarak daha kullanışlı bir bellek metaforuna dönüştürmüştür. Bilgiler dolusu kitapların saklandığı kütüphanelerin -bunlar artık aynı zamanda kişisel kütüphanelerdir- konularına göre düzenlenmesi, belleğin iyi sınıflandırılmış bir kütüphane (bilgi deposu) olarak anlaşılmaya başladığını göstermektedir. 1789'da Kant, kişisel belleğin işleyişi (hatırlama) ile kütüphane arasında benzerlik kurarak, kitapları farklı konu etiketleri kullanarak rafla-

ra dizdiğimiz gibi konuları farklı sınıflara (kategorilere) ayırarak düşünmenin hatırlamayı kolaylaştırdığını söylemiştir (Marshall 1977, 479). Bir metafor olarak belleğin anlaşılmasında, teknolojik gelişme ile metaforik referanslar arasında sıkı bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Teknolojik olarak belleğin dışsallaştırılarak aktarılabilmesi, saklanabilmesi ve yeniden üretilebilmesi, farklı bellek kategorilerine yönelik kavrayışla birlikte, belleğin maddi unsurlarına yönelik yeni sınıflandırma tarzlarının oluşmasına, böylelikle yeniden üretilmesi olanaklı olmayan ve öncelikle topluluğun kurucu maddi unsurlarını bir araya getiren müze gibi ya da bu unsurları temsil eden eserlerde somutlaşan bir *topos* anlayışını beraberinde getirmiştir. Belleği yeniden üreten tekniklerin kullanılmasından başlayarak ajanda, günlük, rehber, fotoğraf, basılı medya gibi analog kültür araçlarının yaygınlaşması, belleğin metaforik dönüşüm sürecine eşlik eden bir gelişmedir.¹ Bunun yanı sıra ve giderek daha fazla dijital kültür araçlarının dolaşıma girmesi, yalnızca belleğin depolandığı yerin değil belleği oluşturan benlik teknolojilerinin de dijitalleştiğini ortaya koymaktadır (van Dijk 2007, 49). Elbette, belleğin dışsal araçlar yoluyla depolanabilir ve aktarılabilir olması, güncel teknolojik gelişmeler ışığında dijital-sanal araçları ve uygulamaları içerecek kadar geniş bir *toposu* işaret etmektedir. Öte yandan, içerikleri kullanıcıların (üreten tüketici) oluşturduğu (*prosumers*) web 2.0 uygulamalarına dayanan (Wikipedia, Facebook, Twitter, Instagram, Ekşisözlük vb gibi) web ortamlarının bilginin ve deneyimin paylaşıldığı, müzakere edildiği, aktarıldığı ve saklandığı yeni küresel bellek mekânlarına dönüştüğü ileri sürülmektedir. Bu yeni küresel bellek mekânları, kolektif belleğin olduğu yeni bir *topos* olarak düşünülmektedir (Pentzold 2009, 263). Manuel Castells, Arap İsyancılarından İşgal Et (*Occupy*) hareketine uzanan örnekleri incelediği *İsyancı ve Umut Ağları* kitabında, internetin siber uzamı ile kentsel uzamın melezleşmesinin yarattığı “özerklik uzamının,” kent üzerinde hak talep eden ve bu talebi özerk örgütlenme becerileriyle gerçekleştirip sürdüren toplumsal hareketlerin ayırıcı niteliği olduğunu söyleyerek medyanın hatırlama gibi eyleme tarzları açısından da önemini göstermektedir (Castells 2013, 192).

Analitik Bir Kategori Olarak Bellek

Belleği bir *topos* fikri aracılığıyla açıklamak dış dünyanın uzamsallığının sonucudur. Her ne kadar bu uzamsallık sınırları belirlenebilir, bölümlere

•••

1 Yüzyıl dönümünde sanat yapıtının teknik olarak yeniden üretilebilirliğinin sonucu olarak aurasını yitirmesi üzerine, sanatın estetik ve politik işlevi hakkında klaiskleşmiş ilham verici yazısı için bkz. Benjamin 2009.

ayrılabilir ve denetim altına alınabilir olmaktan hızla uzaklaşıyor olsa da belleği uzam aracılığıyla kavrama çabasının yetersizliği yalnızca bu nedene bağlı değildir. Bergson'a göre, dış dünyanın uzamsallığı belirli bir zaman anlayışı yaratır. Bu, homojen bir zamandır. Eşit aralıklara bölünerek ölçülebilir (sayılabilir) hale getirilmiş, çizgiselleştirilmiş ve uzaylaştırılmıştır. İnsan, dış dünyayı anlamak için birbiri ardına sıralanmış noktalar dizisi olarak zamanı kullanır. Ancak insan zamansaldır ve bu zamansallık dış dünyanın, tıpkı düz bir çizgi üzerinde sıralanmış ardışık noktalar gibi birbirini takip ettiği (ya da bir birinden uzaklaştığı) zamandan farklıdır. İnsanın zamanı süredir (*durée*). Süre bilincin ta kendisidir. Bilinç, geçmişle özdeş bir süreklilik içinde geleceğe yönelik niteliksel bir "çokluk" olarak tanımlanmıştır. Anılar, zaman içinde yani süre içinde tutulurlar. Bergson (2007, 112-114), belleği uzamsallıktan, dahası uzam aracılığıyla kavranan zaman fikrinden ayırarak, belleği psikolojikleştirmekten kaçınarak bilinçle ilişkilendirmiş ve süre kavramı aracılığıyla edimselleştirmiştir.

Belleğe yönelik kavrayışın dönüşmesinde modernitenin yarattığı süreksizliklerin payı yadsınmaz. Batı Avrupa'da hızlı ve yaygın bir değişim ve dönüşüm olarak yaşanan modernite, süreklilik duygusunun yitirilmesi sonucunu doğurmuştur. Moderniteyle birlikte değişen yalnızca hatırlamaya dair duyuların çoğalması değildir, belleğe dair tutum da bütünüyle dönüşmüştür. Bunun anlamı nesnel kültür karşısında öznel deneyimlerin, dolayısıyla kişisel belleklerin süreksizleşmesidir; yani "anamlı ötekiler" tarafından sağlanan toplumsal ağların giderek toplumsal farklılaşma nedeniyle dönüşmesidir (Jedlowski 2001, 38).

Bunun bir sonucu hatırlananların veya unutulmasından korkuların ya da yukarıda belirtildiği gibi yerine konulamayacak olanların kütüphanelerde, arşivlerde, müzelerde korunmasına yönelik modern girişimdir. Belleğin bu şekilde dışsallaşması, geçmişe yönelik nostaljik refleksin ifadesi olarak görülebilir (Jedlowski 2001, 37-38). Başka bir ifadeyle moderniteyle birlikte hatırlanması imkânsız hale gelen şeylerin sonsuz stoku, belleğin arşiv şeklinde dışsallaştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Leibniz'in bir boyutuyla "kağıttan hafıza" olarak nitelendirdiği arşive, modernitede "kendisi için hatırlama" görevi verilmiştir (Nora 2006, 25).

Bir diğer sonucu da kişisel belleğe ve ona kaynaklık eden deneyime yönelik yaklaşımın değişmiş olmasıdır. Hatıraların basitçe geçmişte kalmış, geçmişe ait ve uzak olmadığını, şimdiki zamanla ve toplumsal kurumlar yoluyla oluştuğunu ileri süren Halbwachs, iki savaş arası dönemde yazdığı -1950 ta-

rihli *La Mémoire Collective* (Kolektif Bellek) başlığıyla yayımlanan- yazılarında belleği, tüm geçmişi ve şimdiki zamanı içinde toplumsal yaşamla ilişkilendirerek belleğin mekânıyla ilgili anlayışın değişmesine katkıda bulunmuştur (2018). Halbwachs'tan sonra bellek, toplumsal kurumlar ve gruplar içinde oluşan kolektif kültürel fikirler bütünü olarak düşünölmeye başlanmıştır. Öğrencisi olduğu Bergson tarafından kuramsallaştırılan öznel zaman ve bireysel bellek anlayışından uzaklaşma isteği, Halbwachs'ta yine öğrencisi olduğu Durkheim'dan ilhamla bireysel belleği monolitik bir toplumsallık içinde eriten bir anlayışı temsil etme riskinin yanı sıra toplumsal belleği kültürel farklılıklar ve karşılaşmalar ekseninde kavramsallaştırılan çalışmaların dolduracağı bir boşluk yaratmıştır (Russell 2006, 801). Modern zaman deneyiminin mekânsal deneyim üzerindeki etkisiyle yakından bağlantılı olan bu argüman, eleştirel kent çalışmalarının açtığı alanda kentsel mekânla ilişkili olarak deneyim imkânı ile bireysel ve kolektif kimlikler üzerine düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Buradan itibaren bu alana ilişkin tartışmaları bellekle ilişkili olarak ele alacağım.

Zaman, Mekân, Deneyim

“Gündelik hayat, [...] tekrarların bir araya geldikleri bir mekân mı?” diye sorar Lefebvre. Bu soruya yanıt verme girişimi, zamana yönelik kavrayışın antikiteye uzanan kaynaklarından hareketle Heraklitosçu zamanın sınırsız akışının kökensel bir tekrarı gizleyip gizlemediğine yönelik başka bir retorik soruyu doğurur. Bu soruya verilen yanıtta, imge ile anı, imgesel ile bellek birbirine yaklaşmakta, bunun sonucunda imgenin tekrarlar boyunca imgeseli sürdürmesi, sonsuz bir zamansallık algısına yol açmaktadır. Bu nedenle dünyaya dair deneyim, bütünlüklü ve sürekli bir deneyimdir (Lefebvre 1998, 25). Modernitenin tekrarları, süreksizlikleri görünür hale getirmediği bir çağa ait sosyal zamanın geleneksel kavrayışındaki bütünlük ve akış algısı da, gündelik hayatın mevsimlerin döngüsü veya kuşakların birbirini izlemesi gibi tekrarların mekânına göndermede bulunur.

17. yüzyıla kadar önemli bir düşünme pratiği olarak kabul edilen *ars memoria* yani hatırlama sanatı, mekânsal istikrarın hatırlamaya kaynaklık etmesine dayanır. Anı imgelerini mekâna belirli bir düzen içinde yerleşmiş nesnelere yoluyla işaretlemek, daha sonra da bu nesnelere arasında imgesel bir yürüyüşe çıkmak hatırlamayla özdeşdir. Başka bir ifadeyle hatırlama sanatını kullananlar, akıllarında tutmak istediklerini, zihinlerinde yarattıkları ya da zaten mevcut olan bir mekân içinde onları sembolize eden nesnelere olarak yerleştirmektedir. Bu mekânın koridorları ve odaları içinde çıktıkları mu-

hayyel bir yürüyüşte bu nesnelere karşılaştıklarında hatırlamak istediklerini ve onlar arasındaki ilişkileri eksiksiz olarak hatırlayabilmekteydi. Bu yöntemi kullananlara belleği gereksiz ağırlıktan korumak için gerçekten var olan, bilinen mekânları seçmeleri önerilmekteydi. Mekânsal pratikler ile zihinsel pratikler arasındaki istikrarlı ilişkiye dayanan *ars memoria*, belleği dışsallaştırmanın metaforik *toposuna* dair, çağını temsil eden bir örnek sunar (Draaisma 2007, 67-68, 279). Buna karşılık imge ile belleği birbirinden uzaklaştıran modernite, zamanı ve deneyimi süreksizleştirmiştir. Geçmiş, zamansal olduğu kadar uzamsal olarak da uzaklaşmıştır. L.P. Hartley'nin 1953 tarihli *Go-Between* adlı romanının sonradan romanı aşacak kadar ünlenmiş açılış cümlesini hatırlayarak denebilir ki, "geçmiş yabancı bir ülkedir" (Hartley 2002, 17).² Benzer bir hissiyatla yazan Proust'a göre de geçmişe ait bilgiler geçmişten hiçbir şey barındırmayacağı için geçmişi hatırlama gayretimiz nafiledir. Geçmiş iradi hatırlama çabamızın ulaşamadığı bir yerde, hiç ihtimal vermediğimiz bir nesnenin ya da bu nesnenin bizde uyandıracığı duygunun içinde gizlidir (Proust 2008, 50). Proust'un hatırlamaya yönelik tavrı, kaybolanın karşısında duyulan endişe ile şekillenmiştir (Duvignaud 2018, 14).

Mekânsal istikrarın bozulduğu modernitede, mekândan koparılan zaman, modernitenin toplumsal mekânında kaybolmuştur; yalnızca ölçüm aletlerine kaydolur. Saatlerin böldüğü, hesapladığı ve kaydettiği zaman parçalanarak işlevselleşir, yaşanan zaman önemini yitirir (Lefebvre 2014a, 120). Emegün kapitalist örgütlenmesinin bir sonucu olarak işin, çalışma zamanı ve dinlenme zamanını mekânsal olarak birbirinden ayırarak uzaklaştırması, kamusal alan ve özel alan biçimindeki ayırımın temelinde de yer almaktadır. Zaman aracılığıyla emeği ve emek yoluyla kurulan toplumsal ilişkileri düzenlemek, zamanı kullanma becerilerine katkı yapar. Bunun için en baştan itibaren zamanı yönetebilmeyi fark etmiş olmak gereklidir. Zaman bölünebildiği, sıralanabildiği, sayılabildiği gibi parantez içine de alınabilir. Zaman böylelikle toplumsal emegün ölçüsüne indirgenmiş olur (Lefebvre 2014a, 329). Metalaşan emeği düzenlemenin ve yönetmenin bir aracı olan zamanın kendisi, önce toplumsal bir ürüne, nihai olarak da bir metaya dönüşür. Diğer bir ifadeyle zamanı, çalışma zamanı ve boş zaman olarak ayıran mekânsal farklılaşma da aşılmıştır. İktisadi mekân, yani kâr amaçlı üretimin gerçekleştiği ücretli emegün mekânı, zamana tâbi olmuştur. Bu, mekâna kıyasla zamana ayrıcalık

•••

2 L. P. Hartley'nin romanının ünlü açılış cümlesi "Past is a foreign country, and people do things differently there" şeklindedir. Hartley'in romanının giriş cümlesi aynı zamanda Löwenthal'in 1985 tarihli kült kitabına da ismini vermiştir. Bkz. Löwenthal 1985.

tanımının, başka bir ifadeyle zaman yoluyla mekânı dize getirmenin modernist, ilerlemeci ve kapitalist yolu olarak görülmüştür (Harvey 1997, 298). Aynı süreç, tüketim zamanı olarak öngörülen boş zamanın örgütlenmesi için de geçerlidir. Saatlerin bölerek alınıp satılabilir zamansallığa tabi kıldığı yaşanan zamanın, artık boş zamanla aynı anlama geldiğini söylemek güçtür. İnsanların pazar günlerinde takvimden dışlanmış, boşluğa fırlatılmış başıboş hayaller gibi (Benjamin 2009, 235) hissetmeleri riskine karşılık tatil günleri, yani boş zaman, malların ve hizmetlerin tüketimine ayrılmıştır. Böylelikle, zaman kullanımı kendisi de satın alınabilen bir şeye dönüşmüştür. Zaman, mekânın kullanım değerini de oluşturur. Mekânın tüketimi, mekân içindeki şeylerin tüketiminden ayrılan farklılaşan bir nitelik kazanır. Bu yolla toplumsal zamanın üretimi ve yeniden üretiminde mekânın kullanım değerinin satın alınabilirliğine bağlanır (Lefebvre 2014a, 344).

Zamanın bir fonksiyonu olan deneyim, zamanın parçalanması ve şok etkisinin norm haline gelmesiyle dönüşüme uğrar. Duyu izlenimlerinin artışı, bilincin kalkanına çarpan izlenimlerin hakiki deneyim (*Erfahrung*) alanına girememesine, deneyimin (*Erlebnis*) gelip geçici, parçalı ve yüzeysel kalmasına (Benjamin 2009, 236) yol açmaktadır.³

Henüz büyük kentin eşiğindeki, büyük kent tarafından mağlup edilmiş olan *flaneur*ün bakışı, böylesi bir deneyimin yabancılaştırıcı etkisine tanıklık eder. *Flaneur*ün tanıklık ettiği kent mekânı, insanların içinde yaya olarak gezinebilmelerine ve binaları adeta okuyabilmelerine imkân tanıyan, zamansal ve uzamsal olarak süreklilik arz eden bir yer olmaktan hızla uzaklaşan bir kenttir. Oysa Husserl'e göre yürüme, kendimizi çevreyle uyumlu bir organizma olarak var edebileceğimiz bir eylemdir (Connerton 2011, 116). Modernitede yabancılaşmış deneyime tanıklık eden *flaneur* yine de kent içinde yürür, gezinir. Onun "tanık" konumunu sürdürmesini sağlayan, işte bu ne içeride ne dışarıda olma halidir.

Mekân, Ulus, İktidar

Modernitenin kentsel mekânı, aynı zamanda ulusun kentidir. Modern kenti ortaya çıkaran, ulus devleti tartışmasız bir siyasal *topos* olarak kuran siyasal

•••

3 Benjamin'in modernitenin eşiğinde ele aldığı deneyim fikri klasik dönemdeki anlamıyla mülhem, geçmiş dönemden ders almayla eşitlenen alçaltıcı bir anlama sahipti. Muhafazakâr olarak nitelenemeyecek radikal amaçlarla kavramı canlandırmaya çalışan Benjamin bunu, kavramı geçmişin kalıntısı yerine mevcut gerçeklik içinden tanımlayarak yapmıştır. Bkz. Jay 2012.

iktidar, kentnin fiziksel mekânında ve sembolik dokusunda görünürlük kazanır. Benedict Anderson'un çok bilinen tanımı üzerinden giderek ulusun mekânının, o mekânı aşan ve muhayyel bir ortaklığı üreten aidiyet duygusu tarafından belirlendiği söylenebilir. Dolayısıyla bu yer, zorunlu olarak coğrafi sınırlara bağlı olmayan ama coğrafi sınırları da çizen başka türden yakınlıklar ve farklılıklar temelinde oluşur. Anderson'a göre bunu olanaklı kılan; nüfus sayımı, harita ve müze yoluyla sınırları çizilen ulus ve kitle iletişim araçlarının sunduğu eşzamanlılık deneyimidir. Muhayyel bir ulusun üyelerini birbirine bağlayan savaşlar, zafer anlatıları ve anıtlar kentsel peyzajı oluşturan önemli unsurlarıdır. Bu sayede ortak geçmiş duygusuna katkıda bulunurlar (Anderson 2001). Daha güncel yaklaşımlar, mimaride taşlaşan belleğin, henüz hatırlanabilir olan bir geçmişi temsil ettiğini, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıldan sonra hatırlatma gücünü yitirdiğini, anıtların geçmişini temsil etmediğini de ileri sürmektedir. Bu hem estetik uzlaşımların anıtsal olan aleyhine farklılaşmış olmasıyla hem de görülebilir ve hatırlanabilir olana dair temsil imkân ve teknolojilerinin de dönüşmüş olmasıyla ilgilidir (Huysen 1999). Bu çerçevede ileri sürülen tartışma postmodern bir yaklaşımın ifadesi olan karşı-anıtsallık kavramı çerçevesinde yürütülmektedir. Kavramın karşı-hegemonik hatırlama pratiklerini teşvik edecek biçimde katkı yaptığını da vurgulamak gerekir.⁴

Pierre Nora'ya göre modern toplumda tarihin hareketinden kopmuş hatırlama, tarihe iade edilmiş, yani tarihe kaydolmuş anlar olarak bellekte kendine yer bulur. Burada Nora'nın söylemek istediği, bellek ortamlarının (milieux de memoire) yok olduğu, ancak geçmişi "hatırlamanın" bir yolu olarak ulusal bellek mekânlarının (lieux de memoire) yaratılması gerektiğidir. Fiziksel bir mekânla sınırlandırılmayacak sembolik anlam ve pratikleri de içeren hafıza mekânları, ulusal hafızayı tarihsel bir gelenek olarak kurmuştur (Nora 2006, 160). Her ne kadar Nora, bellek mekânlarının artık demokratikleşmiş bir siyasal kültür içinde oluşturuluyor olduğunu ileri sürmüşse de (2006, 28), bu saptamanın kolayca geçiştirilemeyecek toplumsal ve siyasal mücadele alanıyla yakından bağlantılı olduğu söylenmelidir. Duncan Bell (2003), ulusal belleği bu yönüyle kavramsallaştırmakta ve "ulusun mitik manzarası" (*mythscape*) olarak tercüme edilebilecek bir kavrama başvurmuştur. Bu

•••

4 Karşı anıtsallık kavramına yönelik Almanya'da sanatsal pratikler üzerinden ele alınan tartışma için bkz. Young 1992. Türkiye'de Gelibolu Savaş Alanı örneği üzerinden karşı-anıtsallık tartışması için bkz. Yılmaz 2011.

mitik manzara tedrici ve uzamsal olarak genişlemiş bir söylemsel yeri işaret eder; burada ulusun mitleri oluşturulur, aktarılır ve müzakere edilir. Çok taraflı ve çok parçalı niteliği nedeniyle ulusun mitik manzarasına yalnızca hâkim mitler değil, madun mitler ve kolektif bellek de dâhildir.

Bellek ve mekân (coğrafya) arasındaki ilişkide, fetih ve egemenlik arzularını olanaklı kılan, muhayyel olana dayanan bir unsurun varlığını gösteren en önemli isimlerden biri sömürge sonrası eleştirinin kurucu isimlerinden Edward Said olmuştur. Hem *Oryantalizm* (1978) hem de *Kültür ve Emperyalizm* (1993) isimli kitapları, “hayal edilmiş coğrafya” fikri üzerine yükselir. Said’in, bir coğrafi mekân olarak doğunun icat ve inşa edilme biçimleri üzerine yazdıkları, bu konudaki tartışmanın temel dinamiğini ortaya koymaktadır. Bu saptama, coğrafyaya yönelik ilginin ve merakın, başka bir ifadeyle dünya mekânına yönelik keşif arzusunun, mekân üzerinde egemenlik kurma isteğinden ayrılamaz nitelikte olduğudur. Deniz aşırı yolculukların başlangıcından sömürgeleşmenin ve sömürge sonrası geçişine uzanan tarihsel örnekler bunun en açık örnekleridir (Said 2000, 181). Mekânın sömürgeleştirilmesi, geçmiş ve geleceğin sömürgeleştirilmesinden ayrı tutulamaz Said’e göre. Fatihler, önce toprağı ele geçirmiş, daha sonra da orada olmadıklarında bile zaten hep orada oldukları iddiasına dayanan bir tarihi yeniden yazmışlardır. Sömürge sonrası süreçte kurulan bağımsız ulus devletlerin öncelikle sömürgeci tarihçilerin hatalı ve eksik yazdığı tarih anlatısını yeni baştan yazmaya girişmeleri bundandır (Said 2000, 184). Üstelik bu yeniden yazma girişimi, basitçe ulus devletin milliyetçi anlatısının tersine çevrilmesi anlamına gelmez. Bu girişim bir yandan ulusun mekânını bir yandan da modernleşme söyleminin mekânını inşa etmeye yönelik bir tahakküm alanı açar. Sömürge sonrası modernleşme kuramları çerçevesinde cinsiyet kimliklerinin milliyetçi bir tarzda nasıl oluşturulduğunu anlamak için bu mekânsal ayırımın temel belirleyici unsur olduğunu söyleyen Chatterjee (2002, 203-211), Hindistan’da sömürge sonrası ulusun sınırlarının dünya (*bahr*) ile ev (*ghar*) arasında çizilmiş olmasına dikkat çekerek, mekânsal sınırların, siyasal iradenin neyin, nasıl hatırlanacağını da içeren muhayyel kurgular ürettiğini göstermektedir.

Zaman ve Mekânın Aşırılışması: Unutkan Modernite, Heterotopya, Karşı Bellek

Modernitenin küresel nitelikleri, günümüzde devletin bizzat uygulayıcı haline geldiği kentleri giderek birbirine benzeten mekânsal politikalar yoluyla oluşturuluyor. Paul Connerton’a (2011, 140) göre modernitenin küresel çağı, *hipermnez*yle (hatırlamanın aşırılışması) malul *postmnemonik* (hatırlama sonrası) bir

toplum yaratmaktadır. Bu çağda dışsal uyaranların çoğalması ve hızlanması, bu uyaranların taşıdığı bilgiyi akılda tutmayı imkânsızlaştırmaktadır. Bilgiyi saklama, işleme ve yayma kapasitesindeki devasa artış, hesaba katıldığında buna gerek de kalmamıştır. Dolayısıyla *postmnemonik* toplum, hatırlama çabasının aşırılaşarak ortadan kalktığı bir unutmaya çağını tanımlar. Semptomatik kültürel *hiperamnezi*, sistematik olarak *postmnemonik* bir kültür, yani unutkan bir modernite üreten politik-ekonomik sistemden kaynaklanmaktadır.

Postmnemonik toplumda, deneyime sahip olmanın koşulu, öncelikle unutmaya boyun eğmektir. Benjamin'in kavramsallaştırmasıyla söylendiğinde, hakiki deneyimin (*Erfahrung*) yerini geçici deneyim (*Erlebnis*) almıştır. Deneyim sahibi özne olarak *flaneur*'ün bir zamanlar modernitenin eşiğinde yürüme eylemiyle gerçekleştirdiği tanık olma durumu, *postmnemonik* toplumun kentsel mekânında yürüyen bir bant üzerinde önünden hızla geçen hareket halindeki parçalı görüntülerin karşısındaki anlık tanıklığa dönüşmüştür. Seyirlik bir manzaraya dönüşen kent, istikrarlı bir topografya olarak giderek sorunsallaşmıştır (Connerton 2011, 117). Endüstriyel lüksün yeni bir buluşu olan, binalar arasında uzanan, üstü çelik ve camla kapatılmış pasajları mesken tutan *flaneur*'ün deneyimi, kentsel mekân üretiminin bir sonraki aşamasında büyük mağazalar (bir sonraki aşamasında ise AVM'ler) içindeki potansiyel müşteri ve onun deneyimiyle ikame edilecektir (Benjamin 2009, 88-98). Benjamin'in Paris'in pasajlarına gösterdiği ilginin, gelecek çağın mimarisini haber vermesinden kaynaklandığı fikrinden yola çıkan Marc Auge (1995, 93-96), antropolojik incelemesinde *postmnemonik* olarak işaret edilen toplumsal gerçekliği *süpermodernite* olarak tanımlanmış ve bu kavramı "yok-yerler" (*non-places*) çoğalmasıyla ilişkilendirmiştir. *Süpermodernitenin* "yok-yer"leri olan otobanlar, havaalanları, süpermarketler bir amacı gerçekleştirmeye yönelik (bir yerden bir yere gitmek, bir sonraki uçuşu beklemek, alışveriş yapmak gibi) ve açıklayıcı, yasaklayıcı ya da bilgilendirici yönergelerle düzenlenmiş olarak tasarlanmıştır. "Yok-yer" sürekli şimdide geçen bir zamansallık içinde yer alır. Şimdiki zamanın sonsuz tarihi dışında burada tarihe, belleğe, deneyime yer yoktur (Auge 1995, 103-105). Deneyim kapasitesi olarak bellek de tarih gibi egzotikleşmiş ve seyirlik bir imgeye indirgenmiştir (Auge 1995, 110). Böylelikle ister Benjamin'de hakiki deneyime kaynaklık eden uzak bir ülke gibi, isterse bulunması tesadüflere bağlı olan Proust'un hatırlama nesnelere olarak *hiperamnezi*yle malul bir unutmaya çağını yaşayan *postmnemonik* toplumda ya da *süpermodernitenin* "yok-yer"lerini işgal eden seyirlik imgelerinde olsun, bellek hepten uzaklaşmıştır.

Bu kayıp durumu, belleği azamileştiren bir ekonomi-politik içinde gerçekleşir. Lefebvre'nin (2014a, 352-353) toplumsal mekân için Marksist teoriden çıkarsayarak açıkladığı sonuçları toplumsal bellek için uyarladığımızda, öncelikle hem hatırlananlar hem de hatırlama kapasitesi olarak belleğin doğal olarak içinde bulunulan zamanın yerini almasıyla, üretici güçler arasında sayılması gerektiği söylenebilir. Aynı zamanda bellek tüketilen bir meta haline de gelmiştir. Bu çerçevede, belleğin araçsal konumu, üretimde olduğu kadar yeniden üretimde de karşımıza çıkar. Üretimin ve mülkiyet ilişkilerinin yeniden üretimini destekleyen toplumsal bellek, siyasal bakımdan üstyapılarla desteklenen ve toplumsal denetimi sağlayan hegemonik bir araca dönüşür.

Diğer taraftan, modernitenin mekân üzerindeki hegemonyası her zaman basitçe baskıcı görünen yöntemler izlemese bile indirgeyici bir tarzda işler. Lefebvre'nin (2014b, 170) kavramlarıyla açıklarsak meskenin mekânı olarak somut bir mekâna işaret eden "temsil mekânı"ndan, oradaki yaşanmışlığın indirgenmesine yaslanan, kendisinin temsili olana dönüşen mekâna doğru bir eğilim görülür. Meskenin (habiter) karşısına yaşam alanını (habitat) koyan indirgemeci kent düşüncesi, 19. yüzyıl sonlarından itibaren meskeni parantez içine almıştır; temel insani ihtiyaçlar doğrultusunda mekânı işlevselleştirerek (Lefebvre 2014b, 78-79), doğayı yapaylığı içinde taklit ederek, mimetik bir boş gösterene dönüştürmüştür (Lefebvre 2014a, 376). Bu çerçevede, "[t]eorik olarak doğa uzaklaşır, fakat doğanın ve doğal olanın sembolleri artar, gerçek 'doğa'nın yerini alır. Bu semboller kitlesel şekilde üretilir ve satılır. Bir ağaç, bir çiçek, bir dal, bir koku, bir kelime, var olmayanın sembolleri haline gelir" (Lefebvre 2014a, 30).

19. yüzyıldan itibaren gelenek yaratmaya yönelik olarak müze, kütüphane ve sergilerde dışsallaşan kolektif bellek, belli bir mahal ile özdeşleştirilen tarihsel geçmiş ve gelenek duygusunun ortadan kalkışına eşlik eden küreselleşme çağında yeni bir ölçekte yeniden ele alınmaktadır. Yakın zamanda Avrupa Konseyi gibi ulus üstü ve UNESCO gibi uluslararası örgütlerin öncülük ve koordine ettiği kanon oluşturma ile kültürel mirasın tespit edilmesi ve korunmasına yönelik çabalar, mekânı indirgeyici hegemonik pratikler arasında sayılmalıdır. Böylece geçmiş, şimdi ve gelecek de benzer şekilde üretilebilir, biriktirilebilir, aktarılabilir, satılabilir ve satın alınabilir bir şeye dönüşmektedir (Harvey 1997, 304). Örneğin kültürel miras endüstrisinin kültürel müşterekleri metalaştırdığı, bunu yaparken de tüm mekânları Disney World'e benzetmeye odaklanmış (Harvey 2013, 123), maddi olduğu kadar söylemsel kaynaklara başvurduğu ileri sürülebilir. Tarihsel anlatıların, kolektif belle-

ğın ve kültürel pratiklerin “benzersiz, otantik, münferit ve özel olma iddiası üzerinden” kullanılması kültürel miras alanlarıyla sınırlı değildir. Kentsel mekânın üretimi açısından genel bir özellik taşır (Harvey 2013, 158).

Bu durum kimi zaman “feşmekân”ların üretimini içeren bir zorunluluk yaratır. Kentin hızla büyümesine kolayca kurban edilen tarihsel mimari yapılar, kültürel tüketim mekânları olarak yenden üretilir. Bu amaçla bazı binalar ya da parklar yeniden inşa edilir ya da tamamen yıkılmamışsa renove edilir ya da yıkılmış olan orijinalinin yerine geçecek ölçeği ve işlevi değiştirilmiş bir kopyası yapılır, taklit edilir. Böylece inşa edilmiş olan yeni feşmekân eskisinin tarihsel, sanatsal değerini alarak onun yerine geçer (Lefebvre 2014a, 362). 1940 yılına kadar Taksim’de bulunan Topçu Kışlası’nı yeniden inşa etme girişimi böyle bir feşmekân üretimi içinde değerlendirilebilir.

Sonuç Yerine:

Geleceğe Yönelen Bellek, Kent Hakkı olarak Bellek Hakkı

28 Mayıs 2013 sabahı Taksim Gezi parkındaki ağaçların parka giren buldozerlerle sökülmesine karşı çıkan küçük bir grubun protestosuyla başlayarak hızla büyüyen Gezi Parkı Direnişi, eskisini taklit eden kopya bir feşmekân olarak Topçu Kışlası’nı yeniden inşa etmeye yönelik siyasal muhayyileyi geçersizleştirmiştir (Harmanşah 2014, 130). Hâlihazırda çok katmanlı bir bellek topografyası sunan Taksim Meydanı ve Gezi Parkı’nı mekânsal olarak dönüştürme arzusunun, 2013’ten bugüne Taksim Camii’nin inşa edilmesi ve AKM binasının yıkılması gibi önemli siyasal ve mekânsal müdahalelere karşın nihai olarak başarıya ulaşmasının önündeki en önemli engellerden biri, bir “temsil mekânı” olarak Taksim Meydanı’nın “mekân temsili” (Lefebvre 2014a, 68) biçiminde üretilmeye, yani bir bellek mekânı olmaya direnmesidir. Başka bir açıdan Taksim Meydanı’nın kolektif bellekteki çok katmanlı halinin toplumsal ve siyasal mücadelelerin kamusal temsiline karşılık geliyor olmasıdır. Burada zorunlu olarak hatırlanması gereken mesele, mekân üzerindeki hegemonya mücadelesinin toplumsal tanınma ve güç mücadelesiyle yakından ilgili olduğudur. Arkasından gelen soru, “kimin kolektif hafızasına, kimin estetiğine ve kimin yararına öncelik tanınacaktır?” sorusudur. Tam da tıpkı Lefebvre’nin hegemonyanın kuruluşu ve sürdürülmesinden söz edildiği yerde, mekânın mekândan ya da mekânın üretiminden dışlanan alternatif projelerin potansiyellerini içermesinden söz etmesi gibi, kolektif belleğin de alternatif bellek potansiyellerini taşıdığı söylenebilir. Farklı toplumsal gruplarca paylaşılan, talep edilen veya üzerinde müzakere edilen uzam üzerindeki kesişim noktaları, toplumsal grupların anılarının tutulduğu toplumsal zamana karşılık ge-

lir (Duvignaud 2018, 16). Bu, geçmişe yönelik olduğu kadar, geleceğe de yöneliktir. Bu noktada, bellek çalışmaları alanında kayda değer bir öneme sahip olan, telafi edici, düzeltici ve demokratikleştirici etik yönelimler içinden ele alınan karşı-bellek kavramının, mekân üzerindeki hegemonik mücadeleyle bağlantılı olduğunu hatırlatmak gerekir. Ancak bu alandaki güncel yaklaşımların da gösterdiği gibi mekân üzerindeki hegemonik mücadelenin tarafları, belirli muhkem mekânlarda yer alan sabit kimlikler değildir. Hem mekân hem de kimlikler; ilişkisellik, devingenlik ve etkileşim içinde sürekli ve yeniden kurulmaktadır.⁵ Karşı-belleğe yönelik güncel tartışmaları da içeren yaklaşımın önemli kuramsal referanslarından birini Foucault'nun temsilin felsefesine yönelik eleştirisi üzerinden karşı-bellek hakkında yazdıklarında bulmak olanaklıdır. Aksi durumda yalnızca bir değilleme (*negation*) olarak görülebilecek olan karşı-bellek, Foucault (1980, 186) tarafından yalnızca geleceği değil şimdiki ve geçmişi de hegemonik tahakkümden özgürleştirecek tekilliklere ve farklılığa alan açan bir bilgi sorunsalı olarak ele alınmıştır.

Karşı-belleği oluşturan *heteromnemik* grupların karşısında her zaman baskıcı ve ideolojik olmasa bile resmi tarih gibi meşru ve yasal kimlikleri örgütleyen *mneomonik* anlatılar bulunur. Bunların mekânsal örgütlenmesi mekân üzerindeki hak iddiasını o mekâna dair geçmiş, cari ve gelecekteki pratikleri kapsayacak şekilde belirler. Bu anlamda sessizliğin unutmaya özdeş tutulamayacağı anlayışı da iktidarın siyasal denetimine direnmenin aracı olarak ortaya çıkan karşı-bellek pratikleri de mekânı bellek aracılığıyla deneyimleme ve dönüştürmenin muhalif potansiyellerine işaret eder. Böylelikle karşı-bellek, kentsel hareketlerin muhalif pratiklerinde görüldüğü gibi, mekân ve mekâna yönelik deneyimin karşılıklı/geçişli ilişkisini gösteren görsel, işitsel ve sözel ifadeler aracılığıyla alternatif kamusalılıkları harekete geçirebilmektedir (Ercan 2013, 157-159).

Bu çerçevede kent hakkı kavramı, *heterotopya* olarak şehir pratiklerini *heteromnemik* süreçlere bağlayan taşıyan kavramsal bir hat üzerinden bellek hakkını da içerecek biçimde tanımlanabilir. Kent hakkıyla yakından ilişkili olarak bellek hakkı, gündelik hayat pratiklerini bireysel ve kolektif deneyimin bir parçası kılabilme ve bu sayede hatırlanabilir bir geçmişin ve eyleme yönelik şimdinin içine dâhil etmek anlamına gelir (Yelsalı Parmaksız 2014, 50). Mekân üzerinden gerekçelendirilen bellek hakkı, moderniteyle yi-

•••

5 Coğrafya ve bellek ilişkisi üzerine güncel bir kuramsal yaklaşım olan *Non-representational Theory* (Temsil Karşıtı Kuram) için bkz. Owain ve Joanne 2012.

tirilen eve dönüş ya da geçmişin anılarını muhafaza etme arzusundan daha fazla bir şeydir. Burada çıkan sonuç bambaşka bir kenti tahayyül ve inşa etme imkânı olacaktır. Bu da kent üzerinde hak talep etmek anlamına gelecektir (Harvey 2013, 36-37). Buradaki arzu yabancılaşmış olanların arzusudur. Siyasal anlamda belirli çıkarlarla sınırlı bir hak değil, üst ahlaki bir düzlemde siyasi, bölünmez, kişisel adalet hakkını da içeren toplumsal adalet hakkıdır (Marcuse 2014, 58-62). Bu haliyle bellek hakkı, geleceğin hatıralarını oluşturma talebiyle ortaya çıkan siyasal ve kolektif bir taleptir.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. 2001. *Hayali Cemaatler*. Çeviren İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Auge, Marc. 1995. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Londra ve New York: Verso.
- Bell, Duncan S. A. 2003. "Mythsapes: Memory, Mythology, and National Identity." *British Journal of Sociology* 54 (1): 63-81.
- Benjamin, Walter. 2009. *Pasajlar*. Çeviren Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bergson, Henri. 2007. *Madde ve Bellek*. Çeviren Işık Ergüden. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Castells, Manuel. 2013. *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Çeviren Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Chatterjee, Partha. 2002. *Ulus ve Parçaları*. Çeviren İsmail Çekem. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connerton, Paul. 2011. *Modernite Nasıl Unutturur*. Çeviren Kübra Kelebekoğlu. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Draaisma, Douwe. 2007. *Bellek Metaforları, Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. Çeviren Gürol Koca. İstanbul: Metis Yayınları.
- Duvignaud, Jean. 2018. "Önsöz." *Kolektif Bellek* içinde. Çeviren Zuhal Karagöz. 7-17. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ercan, Neslihan. 2013. "Kentsel Hareketler: Protesto, Karşı Hafıza ve Yaratmama Olasılığı." *İdealkent* 10: 134-163.
- Foucault, Michel. 1980. *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. New York: Cornell University Press.
- Freud, Sigmund. 2007. "A Note upon the Mystic Writing-pad." *Theories of Memory: A Reader* içinde, editör Michael Rossington ve Anne Whitehead, 114-118. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Halbwachs, Maurice. 2018. *Kolektif Bellek*. Çeviren Zuhal Karagöz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Harmanşah, Ömür. 2014. "Urban Utopias and How They Fell Apart: The Political Ecology of Gezi Parkı." *The Making of a Protest Movement in Turkey: # occupygezi* içinde, editör Umur Özkırmı, 121-133. Londra: Palgrave Pivot.
- Hartley, Leslie Poles. 2002. *The Go-Between*. New York: NYRB.
- Harvey, David. 1997. *Postmodernliğin Durumu*. Çeviren Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları.

- Harvey, David. 2013. *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrimine Doğru*. Çeviren Ayşe Deniz Temiz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Huyssen, Andreas. 1999. "Monumental Seduction." *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present Time* içinde, editörler Mieke Bal Jonathan Crewe ve Leo Spitzer, 191-207. Hannover and Londra: University Press of New England.
- Jay, Martin. 2012. *Deneyim Şarkıları: Evrensel Bir Tema Üzerine Modern Çeşitlemeler*. Çeviren Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yayınları.
- Jedlowski, Paolo. 2001. "Memory and Sociology, Themes and Issues." *Time&Society* 10(1): 29-44.
- Jones, Owain ve Garde-Hansen, Joanne. 2012. *Geography and Memory: Explorations in Identity, Place and Becoming*. Londra: Palgrave-Macmillan.
- Lefebvre, Henri. 1998. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çeviren Işın Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, Henri. 2014a. *Mekânın Üretimi*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, Henri. 2014b. *Kentsel Devrim*. Çeviren Selim Sezer. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Löwenthal, David. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcuse, Peter. 2014. "Hangi Kent, Kim(ler)in Hakkı?" Çeviren Ali Yağız Şen. *Kar için Değil, Halk İçin, Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* içinde, derleyenler Neil Brenner, Peter Marcuse ve Margit Mayer, 47-72. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, John C. 1977. "Minds, Machines and Metaphors." *Social Studies of Science*, 7 (4): 475-488.
- Nora, Pierre. 2006. *Hafıza Mekânları*. Çeviren Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Pentzold, Christian. 2009. "Fixing the Floating Gap: The Online Encyclopaedia Wikipedia as Global Memory Place." *Memory Studies* 2(2): 255-272.
- Platon. 2013. *Menon*. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. 2014. *Thenaitetos*. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Proust, Marcel. 2008. *Kayıp Zamanın İzinde: Swan'ların Tarafı*. Çeviren Roza Hakmen. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Russell, Nicolas. 2006. "Collective Memory Before and After Halbwachs." *The French Review* 79 (4): 792-804.
- Said, Edward W. 2000. "Invention, Memory, and Place." *Critical Inquiry* 26(2): 175-192.
- van Dijk, José. 2007. *Mediated Memories in the Digital Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Yelsalı Parmaksız, Pınar Melis. 2014. "Ars Memoria'dan Postmnemonik Topluma, Levent Gültepe'de Kayıp Zamanın İzinde." *Moment Dergi* 1 (2): 34-56.

Yılmaz, Ahenk. 2011. "Bellek Topografyasında Özgürlük: Gelibolu Savaş Alanları ve Mekânsal bir Deneyim Olarak Hatırlama." *Nasıl Hatırlıyoruz* içinde, hazırlayan Leyla Neyzi, 187-216. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Young, James E. 1992. "The Counter-monument: Memory against itself in Germany Today." *Critical Inquiry* 18 (2): 267-296.